

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 323.27:338
МС

ДУШКО РАДОСАВЉЕВИЋ
Факултет за правне и пословне студије
Нови Сад

ЕДУАРД БЕРНШТАЈН И ФАБИЈАНЦИ: Судбоносни лондонски сусрети

„Путеви утицаја нису никада сасвим схватљиви, нити једноставни.“

(Филип Давид)

„Оно што се обично назива коначним циљем социјализма, то за мене није ништа, покрет је све.“

(Едуард Бернштајн)

„Не захтевамо да будемо више него комуникативни ученици.“

(Fabian Society)

Личност и дело **Едуарда Бернштајна** и данас, осамдесет година после његове смрти, доста су контраверзни у теорији и пракси радничкога покрета. Човек који је, уз **Карла Маркса**, **Фридриха Енгелса** и **Карла Кауцког**, највише „прогурао“ ствар марксизма, који је био један од утемељивача догми у марксизму, и један од најзначајнијих теоретичара марксизма II интернационале, први се од марксиста „посуо пепелом“, и затражио одређени узмак, ревизију, од постојећих (превасходно Марксових) начела, мислилац чија су дела у ондашњем радничком покрету дочекана као „десна скретања“ и много горе, да би, средином седамдесетих година XX века, представљала основу за реконструкцију стратегије модерних, европских, левичарских партија.

Критика коју је Бернштајн упутио Марксовим ставовима је најмање била битна у процесу који је Бернштајна изазвао, **Лешек Колаковски** чак сматра да су Бернштајнове примедбе о тим питањима биле баналне и невеште. Оно чиме је Бернштајн највише разљутио своје опоненте је довођење у питање теорије концентрације капитала, тврдећи да постоји могућност постепеног побољшања постојећег поретка у социјалистичком духу, ослањајући се на савез пролетаријата са сељаштвом и малограђанством. „**Ро-за Луксембург** је најјасније формулисала суштину спора; ако се претпостави да реформе могу побољшати капитализам, ако је капитализам уопште способан за такву поправку - било да је реч о постепеном уклањању последица производне анархије било о поправци положаја радника - оријентација на револуцију нема смисла.“ (Колаковски, 1983 II: 137)

У временима деловања Едуарда Бернштајна, немачка радничка класа за собом има дуги период пораста реалних плата, те бројна социјална осигурања и скраћени радни дан, и што је не мање битно, своју моћну политичку организацију чија је парламентарна снага стално расла. Ово је стварало перспективу успешне борбе за пресудан политички утицај, па чак и за преузимање власти. Реално искуство пролетаријата није могло прихватити тезу о својој безнадежности у оквиру капиталистичког поретка, и став да се тај положај не може поправити у оквиру капитализма. Ревизионизам Бернштајна и сабораца је ослободио социјалистичку теорију става „последње битке“ и окончања „предисторије“ човечанства, те поставио програм исцрпљујућих и многобројних поправки унутар система.

Са друге стране, у Великој Британији, са сличним ставовима се јављају Фабијанци. Занимљива, интелектуална скупина, са врло оригиналним програмским ставовима, социјалисти који своје полазиште имају у учењима **Цона Стјуарта Мила** и **Цереми Бентама**, а своје име и начин програмског деловања дугују **Фабију Максимуму** - „Оклевалу“, римском војсковођи, који је непријатеље победио одуговлачењем одлучујуће битке. Залагали су се преображај постојећег друштва у социјалистичко, са претежно подржављеном привредом, за програм постепене национализације. У основи економске теорије Фабијанаца, не лежи ни класична ни марксистичка теорија радне вредности, већ општа теорија рен-

те као монополског и диференцијалног дохотка од власништва на земљи, средствима за производњу и личним способностима. Зато сваки производни фактор, а не само рад, може бити предмет, али и субјект експлоатације. Пошто се рента у капитализму приватно присваја, то је основни циљ у социјализму да се она колективизује и прерасподели, чиме ће се повећати и раднички приходи, што се постиже тако што се средства за производњу преведу у државну својину. То не значи да се све привредне гране подржаве, остају у приватном сектору занати, личне услуге и сл. Слободна се конкуренција ограничава у оној мери у којој она омогућава настајање монополске ренте и безрадних доходака. С обзиром да по теорији ренте, сваки субјект може другог да експлоатише, успостављање социјализма није само тежња пролетаријата, већ и експлоатисаних слојева грађанског друштва, којима се Фабијанци такође обраћају. Због тога они одбацују учење о класној борби и захтеве за уклањање најамног система и увођење индустријског самоуправљања.

Такође, били су одлучни поборници постепене еволуције, путем делимичних реформи, те негатори ргема свим облицима револуционарне борбе; супростављали су се марксистичким поставкама о класној борби и револуционарном остварењу социјализма.

Друштвени услови настанка дела Едуарда Бернштајна

Последње декаде XIX века значе потпуну победу и учвршћење капиталистичког друштвеног поретка у Западној Европи, и постепено продирање према истоку Европе. Настаје период мирног развитка, без ратова и револуција, без већих друштвених потреса. Западна Европа је завршила са процесом буржоаско-демократских револуција, док Исток још није за тај процес био сазрео.

Након што су се и последње западно-европске земље, Немачка и Италија, национално ујединиле, завршен је и процес формирања и заокруживање националних држава, што је са своје стране подстакло проширење националних тржишта, увођење но-

вих проналазака и техника у производњи, експанзију националних економија. Буржоазија је учврстила своју превласт, настојећи да се обогати, да својим назорима прожме целокупни економски, политички и културни живот друштва. Да би остварила своја настојања, није се одрекла ни савеза са реакционарним монархијама, те осталим феудалним остацима. Комбинујући облике либералног капитализма и дириговане привреде, слободне трговине и заштитних царина, подижући националну економију, она је продирала на светско тржиште, јачајући процес међузависности и стварања јединственог ланца светске капиталистичке привреде.

Знатно другачија је ситуација у централној Европи, где се простирала полуфеудална Аустро-Угарска Монархија, многонационална државна творевина, са угњетавањем немачких, посебно словенских народа. До ње је и „тамница народа”, „жандарм револуције”, царска Русија, са преовлађујућим елементима средњевековног феудализма и царског самодржавља. Али, и у овако широке области, друштвено нееманципованих народа све је више продирао капитализам, убрзавајући процес буђења националне и друштвене свести, припремајући плодно тле за развој револуционарних тенденција. Међутим, док до тога не дође, ове ће две царевине служити као стубови европске и светске реакције.

Битан услов, по капиталистички устројена друштва, да се превазиђу могуће унутрашње кризе и међусобни сукоби била су колонијална освајања, путем којих се јављају нови извори снаге капиталистичких нација Европе. Старим колонијалним освајачима, Енглеској, Шпанији, Холандији и Португалији, прикључују се нови - Француска, Италија, Немачка и други. Иако је велики део колача већ био подељен, неосвојеног простора је још постојало, па су се младе колонијалне силе журиле да и оне узму свој део.

Истовремено са овим догађајима, на другој страни Атлантика, убрзано је израстала нова и, не само индустријска сила, спремна да се укључи у трку за освајање светског тржишта, али и за поделу сфера утицаја. САД су израсле у респектабилну индустријску силу, са убрзаним темпом производње, и на тај начин постале озбиљан такмац развијеним европским државама. Три су фактора који су условили нагли развој америчког капитализма:

п р в о, неисцрпна природна богатства земље ; д р у г о, што је „*прескочен*” феудализам као тип друштвеног уређења; т г е ћ е, присуство ргосвећених европских радника, који су услед економских и политичких разлога напустили Европу, и у САД се укључили у ново и полетно друштво као пионери његовог прогреса.

Стварање радничких социјалистичких партија у Немачкој

Већ на Лондонској конференцији I интернационале, одржана 1871. године, усвојена је одлука којом се препоручује оснивање политичких партија, а и негативна искуства Париске комуне показивала су колике су потребе за стварањем такве организације која би преузела водећу улогу у пролетерској класној борби.

Први у стварању оваквих партија су Немци. Поред Општег немачког радничког савеза, кога после **Ласалове** смрти води **Швајцер**, у Ајзенаху је 1869. године, основана нова Социјалдемократска радничка партија, која је окупљала присталице марксизма. Оснивачи ове партије су били **Вилхелм Либкнехт** и **Аугуст Бебел**, који ће током времена играти значајну улогу како у немачком, тако и у међународном радничком покрету.

До Конгреса уједињења, до спајања две немачке радничке партије, долази 1875. године у Готи. Партија добија име Социјалистичка радничка партија Немачке. Сам чин уједињења је несумњиво био позитиван корак, али је донео идеолошку збрку и политички компромис. Програм донешен у Готи је био корак уназад у односу на Ајзенашки програм. Наиме, Готски се програм исувише наслањао на ласаловска схватања о „*гвозденом закону најамнине*”, о „*слободној народној држави*”, о томе да у односу на радничку класу „*све остале класе представљају само једну реакционарну масу*”, о задругама преко којих ће се извршити социјалистички преображај друштва, итд. Програм је гајио илузије у односу на карактер и улогу пруске државе, али и запостављао интернационалистичке задатке немачке радничке класе.

Реакције на програм су биле бурне. Карл Маркс је у својој „*Критици Готског програма*” подвргао анализи његове слабости

и недостатке. Он се није ограничио само на побијање идејне збрке и ситнобуржоаских илузија, него је у њему изрекао и мисли о диктатури пролетаријата, о две етапе комунистичкога друштва, о расподели према резултатима рада која је „*по својој садржини право неједнакости*”, у првој, прелазној фази на путу изградње друштва.

Са превазилажењем програмских недостатака расте и утицај Социјалистичке партије. Због тога, **Ото фон Бизмарк**, немачки канцелар, 1878. године доноси Изузетни закон против социјалиста. Овим се Законом распуштају партијске организације, забрањују органи штампе, осуђују и прогањају партијски активисти. Партија је принуђена да пређе у илегалност, али истовремено на врло вешт начин развија различите облике легалног рада, што јој омогућује да десетак година касније постане озбиљна политичка сила, са удвострученим чланством, са скоро милион и по гласова на изборима и 35 посланика у парламенту, са снажном синдикалном организацијом, са великим бројем међународно признатих вођа. 1890. године, укинута је Изузетни закон против социјалиста, што отвара могућности за још шири развој социјалистичког покрета. У Ерфурту се 1891. године, одржава партијски конгрес, који доноси нови програм, очишћен од ласаловских ставова. Иако не без одређених политичких компромиса, нарочито у практичним питањима, овај је програм израђен у духу марксизма, те као такав представља значајан документ достигнућа социјалистичке мисли. Касније је послужио као узор за многе радничке партије у формирању, међу њима и за Српску социјалдемократску партију.

Едуард Бернштајн – живот и дело

Едуард Бернштајн је рођен шестог јануара 1850. године у Берлину, у радничкој породици. Отац му је био машиновођа. Породица му је била јеврејског порекла али, не и јеврејске вере. Морао је раније напустити гимназијско школовање и у периоду између 1869. и 1878. године, радио је као банковни чиновник. 1872. године је ступио у партију Ајзенаховаца - Социјалдемократску радничку партију. Као представник ове партије, учествује на кон-

гресу уједињења у Готи -1875. године. Једно краће време је био присталица **Дирингова** филозофскога става, али су га нетолеранција и антисемитизам овога берлинског филозофа, одбили од његова учења. Потпуно убеђење у исправност марксизма доживљава са читањем Енгелсова „*Анти-Диринга*”, 1878. године. Од тада је био ревносни заступник и заговорник марксистичке оријентације, тадашњих схватања.

После доношења ванредних закона, путује у Лондон, а затим у Цирих. У Цириху је постао сарадник, а касније, од 1880.-1890. године, и главни уредник часописа „*Sozialdemokrat*”. Ту се спријатељио са Карлом Кауским, а такође упознаје и руску социјалистичку емиграцију. Заједно са Бебелом, 1880. године, посећује Лондон, где упознаје Маркса и Енгелса. Поново посећује Енгелса 1884. године, и са њим води кореспонденцију, коју објављује 1925. године. У Цириху је објавио студије из историје чартизма „*Chartistenbewegung in England*” 1887. године. Средином 1888. године прелази у Лондон, где је припадао најближим Енгелсовим пријатељима и сарадницима, чак га је Енгелс именовано и за извршиоца свога тестаментa.

У Енглеској живи до почетка 1901. године. Ту долази до измене основе његова става према марксизму и социјалистичком учењу. Све време боравка је у блиском додиру са фабијанцима. Сагледавање енглеских односа, доводи га до уверења да је теорија једнократног великог краха, који ће срушити капитализам, доктринарна илузија и да су реална нада социјализма постепене друштвене реформе и постепена социјализација средствима демократског притиска. Та су запажања убрзо препородила цели систем, који ревидира више основних филозофских и политичких претпоставки марксизма. Своје је мисли Бернштајн изложио у серији чланака под насловом „*Проблеми социјализма*”, објављених од краја 1896. године, у „*Die Neue Zeit*”, а затим у књизи „*Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*”, 1899. године, која је постала основни документ ревизионистичког покрета и предмет многобројних полемика. На нападе је Бернштајн одговорио писмом упућеним партијском конгресу у Штутгарту, на којем није могао бити присутан, јер су га гонили немачки судови. Партијски ортодокси, Карл Кауцки, **Клара Цет-**

кин и Роза Луксембург, нападају Бернштајна, а убрзо у дебату бива увучена целокупна европска социјалдемократија.

1901. године, Бернштајн се враћа у Немачку и следеће године бива изабран за посланика Рајхстага у Вроцлаву. Престао је да пише за „*Die Neue Zeit*”, а рише често за „*Sozialistische Monatshefte*”, које постају главни теоријски орган реформизма. Ипак, није искључен из Партије, а са протоком времена његови су следбеници освајали све важније позиције у партијским органима. Од тог времена Бернштајнов се живот дели на два дела: посланичка активност, од 1902-1918. године, и од 1920-1928. године, и списатељски и издавачки рад. Издао је Ласалова дела, прикључио се 1905. године присталицама масовног политичког штрајка, написао опширну историју радничког покрета у Берлину „*Geschichte der Berliner Arbeiter bevregung*” у три тома, од 1907.-1910. године, са Бебелом је издао кореспонденцију Маркса и Енгелса у 4 тома, основао је и уређивао часопис „*Dokumente des Sozialismus*”, 1902.-1905. године. Са протоком времена се све више учвршћивао у критикама марксизма. Тако је већ пред I светски рат ближи реформским либералима него марксистима. За време рата припада антиратној мањини, и приступа дисидентској Независној социјалистичкој партији Немачке. Ту сарађује са Кауцким и **Хасеом**. После рата се враћа у Социјалдемократску партију и учествује у изради њеног првог програма. Био је творац социјалдемократског концепта у оном смислу који се ширио после I светског рата. Умро је 18.-ог децембра 1932. године у Берлину.

„Претпоставке социјализма и задаци социјалдемократије” Едуарда Берштајна

Едуард Бернштајн је свој најзначајнији теоретски рад, и политички најутицајнији спис „*Претпоставке социјализма и задаци социјалдемократије*”, објавио 1899. године, рад који ће касније бити назван „*Библијом ревизионизма*”. Већ од јесени 1996.године, Бернштајн је у часопису „*Neue Zeit*” почео објављивати серију чланака, под заједничким насловом „*Probleme des Sozialismus*”. Ови су написи обухватили сва средишња питања партијске идеологије, партијске тактике и стратегије. Међутим, треба истаћи

чињеницу да у првом тренутку нису изазвали већу пажњу чланова партије. Напротив, руководство партије иако није било одушевлено изношењем ставова који пре тога нису продискутовани унутар партије, прихватило је списе као инспиративну могућност да се даље осмисли и разради идеологија и стратегија партије. Тако нису мислили грађански теоретичари, који су у овим текстовима одмах препознали објаву рата дотадашњем социјалистичком начину размишљања. Иза њих се јављају и оспоравања и полемике у социјалистичким листовима, након чега реагује и партијски конгрес у Штутгарту 1898. године. Бернштајн, који није могао присуствовати овом скупу, упућује конгресу писмо. У том писму он сажима изнесене тезе из чланака о погрешности тезе о концентрацији капитала и теорије слома капиталистичког друштва, које су биле полазиште стратегије и тактике партије. Позивајући се на Маркса и посебно Енгелса, Бернштајн захтева ревизију идеологије и предлаже прихватање реформистичке стратегије у партији.

Конгрес, након исцрпне дискусије, одбацује предлоге Бернштајна, али је од њега затражио да своје тезе објави у интегралном облику. Бернштајн то прихвата, и резултат тога одговора је књига „Претпоставке социјализма и задаци социјалдемократије”. Књига изазива сензацију, иако је већина ставова од раније била позната. Истакавши да је у делима учитеља, Маркса и Енгелса, присутна двозначност, књига у фокус ставља филозофско-методолошки приступ, анализу капиталистичког друштва, те политичку теорију, стратегију и тактику радничких партија.

Већина ствари, које је Бернштајн изнео у овој студији, нису биле ни нове ни нарочито оригиналне. Сличне су тезе пре њега износили грађански теоретичари и социјалистички аутори који нису били марксисти. Бернштајн је први од Марксових ученика који је извршио одређену „самокритику”. То је деловало тим више запрепашћујуће што је Бернштајн заједно са Енгелсом и Кауцкиком био најзаслужнији за прихватање марксизма у Социјалистичкој партији Немачке и тадашњем међународном радничком покрету. Бернштајновом се студијом, по први пут, међу марксистима јављају разлике које су запретице и организационим поделама. С обзиром на углед опонента/покретача расправе, ни најмање није чудно што је уследила велика полемика, и много више

од полемика, у којој су учествовали скоро сви најугледнији мислиоци и идеолози међународног радничког покрета.

У периоду када Бернштајн објављује своју књигу, у радничком покрету је опште прихваћена одређена интерпретација Марксова учења, која ће касније бити названа „марксизам II интернационале”, која је означавана као ортодоксна, и била је непосредни партнер у спору са Бернштајном, иако ће Бернштајн, највећим делом својих теза полемисати са Марксом и Енгелсом.

Своју студију Бернштајн почиње са пропитивањем става о социјалистичком друштвеном поретку, као нужној последици историјских збивања. У анализи користи природнонаучно одређење материјализма, према коме је битна одредница материјализма свођење свега догађања на детерминисани развој материје. Због тога он овако одређује значење материјалистичког схватања историје: „Преношење материјализма у област објашњавања историје значи, стога, одмах тврдњу о нужности свих историјских збивања и развоја. Питање је за материјалисте само како се проводи нужност у људској историји, који је елемент снаге или који су фактори снаге овде одлучујући, који је међусобни однос различитих фактора снаге, која улога припада у историји природи, привреди, правним установама, идејама.” /2/ Тврдећи да у Марксовим и Енгелсовим текстовима постоје различити искази о овом питању, он прво истиче Маркову веру у историјски детерминизам, и у присуство једног „одлучујућег фактора” историје, чије су људске јединке тобоже сами органи. Али, већ је Енгелс, у писмима **Блоху**, **Шмиту** и **Старкенбургу**, поводом објављивања књиге **П. Барта** о марксистичкој филозофији историје, знатно ублажио оштрину првобитних формулација историјског материјализма. Ипак он говори о „последњим узроцима”, што дакако, претпоставља и посредне узроке у историјском газвоју. Наравно, што су бројнији и разноврснији посредни узроци, тим више они морају огранизовати надмоћност „последњих” узрока. У збиљи се догађа следеће - разноврсност делујућих сила у друштву редукује владавину сила „нужности” омогућавајући људима да ефикасније делују на друштвене процесе. Када се то схвати, онда се марксизам не може сматрати чисто материјалистичком доктрином, нити теоријом „економског фактора”, која на предоминантан начин одређује историју. Или, како то Бернштајн каже: „Фило-

зофски или природнонаучни материјализам је детерминистички, а марксистичко схватање историје то није, оно економској бази живота народа не приписује никакав безусловно одређујући утицај на облике живота.”/3/ То наравно не умањује, по Бернштајну, Маркову заслугу, што је указао на значај техничких и производних промена за разумевање историје.

У вези са расправом правог значења материјалистичког поимања историје је и одбацивање дијалектике. По Бернштајновом мишљењу, теоријска несрећа марксизма је његов „хегеловски родослов”. Бернштајн полази од Енгелсових теза о односу Маркса и Хегела, односно, од познатог наглашавања како је Маркс поставио Хегелову дијалектику с главе на ноге, тако што је Хегеловој дијалектици појма супротставио освешћену дијалектику саме збиље. Маркс се, мисли он, није никад у потпуности ослободио Енгелових склоности, које су му допустиле да друштвени развој дедукује из апстрактних и априорних схема дијалектике, при омаловавању чињеница. Односно, „као што се увек догађа у стварности, чим напустимо тло емпиријски установљених чињеница и почнемо мислити независно од њих, доспевамо у свет изведених појмова, а ако тада следимо законе дијалектике, како их је поставио Хегел, наћи ћемо се, пре него што и опазимо, поново у канџама „саморазвоја појма.” У томе је велика научна опасност Хегелове логике противречности. Њене поставке могу под одређеним околностима врло добро послужити за хитро предочавање односа и развоја реалних предмета”./4/ Из овога следи, да се врши одређено насиље над збиљом. Наравно, Бернштајн сматра да је Маркс управо то, без обзира на врло прецизне анализе организације друштва, и чинио својим делом. Са овим заправо, Бернштајн је одрекао научност прихваћеној интерпретацији марксизма, па и самој Марковој теорији. Стога је сам морао да се суочи са потребом сопственог формулисања научности социјализма. То ће и учинити две године касније. /5/

Маркса Бернштајн „оптужује” и за „бланкистичке” елементе у марксизму, које је опет, прихватио од Хегела. То су вера у тоталну револуцију и стваралачка улога политичког насиља. Бернштајн сматра да је Маркс покушао да нађе компромис између две традиције социјалистичког покрета. Један смер - конструктиван, еволуционистички, развијан у утопистичкој струји, литера-

тури, социјалистичким сектама, те у радничким савезима XIX века, тежио је еманципацији друштва преко нове економске организације. Други смер - конспираторски, деструктиван, терористички, хтео је да промени друштво политичком експропријацијом владајућих класа. Учење Маркса је пре био компромис између ова два смера гледања него њихова синтеза.

Следећа тема коју Бернштајн покреће је теорија вредности. Начин на који Маркс схвата вредност, када мисли да је она, вредност, одређена радним временом, реална појава која управља разменом, за Бернштајна је филозофска грешка. Он сматра да је Маркова теорија вредности апстракцијом задобијена мисаона формула, или тек научна хипотеза. Ова хипотеза може послужити за приказ капиталистичког начина производње, али се не може научно доказати. Вредност је у Марковом смислу немерљива и она је најапстрактнији појмовни инструмент, а не економска реалност. Енгелс је веровао да се још у средњем веку роба размењивала према вредности, али је **Парвус** установио да су већ тад постојали разни фактори који су утицали, односно ограничили утицај вредности на цене. Само је у примитивним друштвима закон вредности био на цени. Помоћу теорије вредности исто тако се не може доказати степен експлоатације радника, па ни нужност социјалистичког поретка. Стога она не може бити релевантна за одређивање стратегије социјалистичког преображаја, па Бернштајн своје тезе изводи неуважавајући теорију вредности. Уместо тога, он вредност одређује као вредност граничне корисности, што је већ раније фигурирало у оквиру школе **Госен - Јевонс - Бем-Баверк**./6/

Средишње теме Бернштајнова приказа развоја и устројства капиталистичког друштва - кризе и слом капитализма, центрација и централизација привреде, те односи власништва, дохотка и социјална структура су следеће подвргнуте пропитивању. Бернштајн признаје опште прихваћен став, у марксиста, да је кризност општа одлика капиталистичког начина производње, али настоји оповргнути две основне конструкције из Ерфуртског програма СПД: п р в у, да кризе постају све опсежније и погубније, и д р у г у, да више није могућ развој производних снага унутар капиталистичких проиловних односа. Економским начином размишљања се да закључити, на основама програма СПД, да капи-

талистичком друштву прети скори слом и то логиком његовог привредног развоја. Подаци о процесу концентрације привреде у Немачкој, показују по Бернштајну, да се збива више но просечан раст великих предузећа, али исто тако расте и број средњих предузећа. Бернштајн закључује да се у свим привредним гранама догађа развој који не поједностављује, него напротив, компликује друштвену структуру, те опште устројство друштва. Ова је чињеница стратешки врло значајна, и Бернштајн је назначавала овако: „Према томе, ако централизовани облик погона чини предуслов за социјализирање производње и испоруке, он је чак и у најнапреднијим земљама Европе тек парцијални пакт, тако да, кад би у Немачкој држава хтела ускоро експроприсати сва предузећа, рецимо од двадесет особа и више или ради потпуног самопогона или ради делимичног давања под закуп - у трговини и индустрији још би преостало стотине хиљада предузећа са више од четири милиона радника, која би и даље требало водити приватно-привредно. У пољопривреди би остало, кад би сва имања/поседи од преко двадесет хектара била подржављена, о чему, међутим, нико не мисли, преко пет милиона имања/поседа приватно-привредног карактера, са укупно око девет милиона запослених. Но схватање о величини задатка, који би остао држави или на државама са преузимањем унапред споменутих погона, добиће се ако се узме у обзир да се у индустрији и трговини ради о више стотина хиљада погона са пет до шест милиона запослених, у пољопривреди о три стотине хиљада поседа са пет милиона радника. Са колико би много увида, познавања ствари, талента управљања морала располагати једна влада или народна скупштина, да би била дорасла бар само врховном водству или привредној контроли једног таквог гигантског организма.”/7/

Следећи аспект Бернштајнове критике је анализа односа власништва, дохотка и социјалне структуре. И овде Бернштајн, насупрот партијском ставу да ће индустријски развој довести до поједностављене социјалне структуре, дељења друштва на две супростављене класе - сиромашни пролетаријат и све богатију капиталистичку мањину, закључује: „Дакле, потпуно је погрешно претпостављати да савремени развитак показује релативно или чак апсолутно смањење броја поседника. Број поседника не расте „више или мање” него једноставно више, то јест апсолутно и

релативно. Кад би делатност и наде социјалне демократије зависиле од смањења броја поседника, тада би она заиста могла „отићи спавати.” Али управо је обрнуто. Наде социјализма не зависе од смањења, него од повећања друштвеног богатства. Социјализам или социјалистички покрет новог века преживио је већ многе предрасуде, он ће преживети и ту да његова судбина зависи од концентрације капитала или, ако се жели од усисавања вишка вредности од све мање групе капиталистичких мамута. Да ли се друштвени вишак производње 10.000 лица монополистички згрће или се степенасто дели између пола милиона људи, принципијелно је свеједно за девет или десет милиона старешина породица, који су при том послу прикраћени. Напротив. Стајало би мање вишка рада одржавати неколико хиљада привилегованих у раскоши, него пола милиона и више у неправедном благостању”./8/

Идући даље, Бернштајн настоји наћи одговор на питање о најуверљивијим начинима и облицима социјалистичког преображаја капиталистичког друштва у тренутку, када капиталистичко друштво још једном показује своју животност и ствара нове облике организације производње, које му омогућују даљи развој. Бернштајново непристајање на дотадашње схеме у марксизму се читава у следећем ставу: „револуција се овде и у оном што следи употребљава искључиво у политичком значењу речи, као истозначна са устанком, односно незаконском силом. За принципијелно мењање друштвеног поретка употребљавајући напротив цело „социјални преображај” која оставља отвореним питање пута. Сврха је тог разликовања да искључи све неспоразуме и двосмислености”. /9/ Поставља се питање да ли Бернштајн своје учење жели више скренути на пут „социјалног преображаја” него „политичке револуције”. У прилог потврдног одговору иде став да марксизам није у потпуности превладао бланкизам и његову теорију о неизмерној стваралачкој снази револуционарне политичке власти и њеног испољавања, револуционарне експропријације. У неким својим каснијим делима Бернштајн наглашава да он није апсолутно против политичке револуције, али је он прихвата једино у борби против деспотизма и диктатуре.

Напомињући да је демократија више него пуки облик владавине каже: „Много ћемо ближе доћи ствари, ако се изразимо

негативно и демократију преведемо као одсутност класне владавине, као ознаку друштвеног стања где ни једној класи не припадају политичке привилегије према целини”./10/ Опште, једнако и тајно право гласа, права слободе штампе, збора и договора, доминантна улога парламента и, посебно заштита мањина и личних права појединаца гарантује да се владавина већине не претвори у насиље над мањином и појединцима. Зато је демократија исто „што и највећи могући степен слободе за све.” /11/ Због тога је демократија најпримеренији облик за озбиљно конституисање социјализма: „Демократија је уједно средство и сврха. Она је средство за изборене социјализма и она је облик остварења социјализма”./12/

Али, тек Бернштајново одређење социјализма омогућава разумевање Бернштајновог учења. Социјализам није организациони модел друштвених институција који је смишљен на темељу спознавања законитости историјског збивања, те га ваља одједном успоставити. Он је тек начело друштвене организације које, да би постало стварно, ваља и изборити. Стварање социјализма је тако израз воље његових заговорника, те овиси о њиховом хтењу. Бернштајн овако формулише то начело: „Најтачније означавање социјализма биће у сваком случају оно које се надовезује на мисао задругарства, јер се тиме изражава уједно привредни као и правни однос... Друштвене облике не карактеришемо по њиховој технолошкој или економској основи, већ по основном принципу њихових правних установа. Говоримо о каменом, бронзаном, машинском, електричном итд. добу, но о феудалном, капиталистичком грађанском итд. друштвеном поретку. Овоме би одговарало означавање социјализма као стања задругарског друштвеног поретка или покрета ка том стању””. /13/

Треба рећи, да Бернштајн, заговарајући задругарство као начело социјалистичког друштвеног поретка, не заговара друштво које би било савез аутономних задруга. Задругарство, дакле, економски значи организацију производње у којој је производња организована са становишта целине друштва, а посебни интерес је подређен интересу целине. Социјализам је, дакле, друштвени поредак који установљава равноправно учествовање свих у процесима одлучивања у друштву.

Питање, које је пре и после Бернштајна широко окупирано немачке теоретичаре, је питање државе. „Држава је за Бернштајна трајна животна заједница која је тијесно повезана с економским и друштвеним животом. Из ње се не може изаћи и живети изван ње. Она такођер подлијеже развитку и при том промјенама свога садржаја.”/14/ То не значи, да одређене државе нису биле, и не могу бити оруђа класне владавине, што опет не значи, по Бернштајну, да држава увек мора бити орган класне владавине. Полазећи од оваквог схватања, Бернштајн је одредио и основне елементе своје теорије државе. Из приказа социјализма се види коју одлучујућу улогу придаје демократији - као начелу остварења и као процесу одлучивања. При том наглашава важност политичке демократије, за коју сматра да је укинула класне привилегије у сфери државе, иако не може укинути социјално-економски садржај сукоба. Једна, демократска политичка држава, са општим правом гласа, слободом удруживања и штампе, за Бернштајна јесте организациони облик који не само да омогућава цивилизацијско решавање класног сукоба, него и, претпоставивши да социјалдемократија освоји власт, установљава демократска и социјалистичка начела и у другим сферама заједнице. Формални је облик политичке демократије представничка, парламентарна република. Бернштајн је по овом питању изричито противник непосредне демократије, и тврди да парламентарна демократија омогућује артикулацију и посебних и заједничких интереса, те њихово потпуно уважавање. Овако схватање „приморава” Бернштајна да захтева од СПД, да напусти тврдњу о нужности успостављања диктатуре пролетаријата као државе прелазног периода. Сматрајући да „класна диктатура припада, међутим, нижој култури”/15/, он тврди да се ово идеолошки може оправдати једино „тако да се речи диктатура одузме њено фактичко значење и притисне неки ослабљени мисао”. Захтев за успостављањем диктатуре пролетаријата треба напустити, то је Бернштајнов одлучујући, иако не и једини аргумент, зато што се „читава практична делатност социјалне демократије своди на то да она створи стање и предуслове који треба да омогуће и осигурају од свих грчевитих провала - слободно превођење модерног друштвеног уређења у једно више”./17/ Ово уређење може бити једино остварено као више слободе за све, а не само за једну класу.

Уређење који би поново ограничавало достигнуте степене слободе, значило би напуштање већ избореног. Одређење државе и демократије код Бернштајна омогућава разумевање његовог учења. Он је знао да се социјализам може успоставити једино када социјалдемократска партија освоји власт. Сматрајући да ће социјалдемократска партија освојити власт државним путем, не одричући могућност ни насилног пута, Бернштајн је истицао да је демократска држава, којом влада пролетаријат, облик и метода остварења социјализма. Ово остварење је могуће једино поступним деловањем и промишљеном политиком која уважава реалитет односа у појединим областима друштва. Истовремено је оваква тактика потребна и држави у којој социјалдемократска партија није на власти. Ова тактика значи захтев партији да створи услове за добијање власти и свакодневно политичко деловање, које ће изнудити од власти да државну политику усмеравају ка интересима социјалдемократије и класе коју она заступа. У овом послу партија не сме своју делатност ограничити само на парламентарну активност и борбу за утицај на локалном нивоу. Партија мора политизовати све облике социјалних и класних сукоба. Најсажетија формулација у којој је Бернштајн изрекао своје становиште и која је највише била нападана од стране догматских марксиста је: „*Оно што се обично назива коначним циљем социјализма, то за мене није ништа, покрет је све*”./18/ У писму конгресу у Штутгарту Бернштајн је објашњавао смисао ове максиме овако - партији не би требало да је стало до велике катастрофе, него до постепеног ширења политичких права радника и њиховог учешћа у привредним и комуналним организацијама; освајање власти и подруштвљавање власништва нису циљ него средства. А у „*Претпоставкама ...*” даје нешто другачије објашњење. Маркс је писао, каже Бернштајн, да радничка класа нема готове утопије коју би могла извести декретом; нема произвољно измишљених идеала; зна да њено ослобађање захтева дуге борбе и разне историјске процесе, који ће изменити подједнако и људе и околности; треба покренути елементе новог друштва који су се развили у крилу капитализма. „*Не у свим тачкама, но у основној мисли, то је била изрека на коју сам мислио кад сам писао реченицу о коначном циљу. Јер шта она друго казује но да је кретање, да је низ процеса све, а да је сваки унапред подробније фиксирани циљ небитан*

према њему. Већ сам својевремено изјавио да радо напуштам облик поставке о коначном циљу уколико се она може тумачити тако да сваки општи циљ радничког покрета, формулисан као принцип, треба прогласити безвредним. Али оно што у унапред створеним теоријама о исходу покрета иде даље од тако схваћеног циља, који одређује принципијелни правац и карактер покрета, нужно ће увек свршити у утопизму и било када, као запрека и сметња, стати на пут стварном теоријском и практичном напретку покрета”./19/

То, да је „*покрет све, а циљ ништа*” није, дакле, по Бернштајну, обична директива да партија себи поставља оне задатке које може извршити. Та формулација претпоставља да „*коначни циљ*”, каквог га је схватала традиција марксизма нема одређеног садржаја, да је социјалистички покрет у стању да се избори за бројне промене, које постепено уводе у живот све више социјалистичких вредности, да би партија која би деловала очекујући велику катастрофу капитализма, деловала супротно интересима пролетера.

„*Али, по Бернштајновом мишљењу, немачка социјалдемократија стварно је већ, знатним делом својим политичких понашања, партија реформи. Револуционарне формуле у програму су противречне са стварном политиком и могу само да је коче. Не треба, дакле, да Партија у потпуности мења своју политику, него радије да постане свесна стварног смисла политике коју већ води. Треба прилагодити наслеђене идеје стварном политичком деловању”./20/*

Фабијанско друштво – Фабијански социјализам

Група енглеских интелектуалаца је 4. јануара 1884. године, основала клуб заинтересованих за истраживање друштвених проблема и пропагирање разних мера које би за циљ имале реформу, побољшање постојећег друштвеног поретка. Иако ће се временом развити у смеру социјалистичког става, на почетку свог деловања су под утицајем грађанске, либералне мисли, Џона Стјуарта Мила и Џереми Бентама. Међу оснивачима су **Сидни** и **Беатрис Веб** и **Џорџ Бернард Шо**, а после I светског рата чланови Фабијанаца

су и **Џорџ Кол**, **Харолд Ласки**, **Р. Тони** и многи други. Утицај друштва је био знатно већи него што би се то могло и претпоставити по релативно малом броју чланова (врло ретко је било више од неколико хиљада чланова друштва). Та се несразмера објашњава са три разлога:

а/ Друштво је кроз све етапе свога деловања успевало да у својим редовима окупља најрепрезентативније припаднике енглеског социјалистичког покрета, од оснивања до данашњих дана, тако су поред поменутих угледних чланова, припадници друштва били и **Клемент Атли**, **Харолд Вилсон**, **Рој Џенкинс**, **Маргарет Кол**, и многи други који су некада или сада нешто значе у британском радничком покрету.

б/ Друштво је развило богату и плодну истраживачку делатност, тако да се на тај начин као својеврстан интелектуални центар наметнуло британском радничком покрету.

ц/ Друштво је веома често успевало да својим публицистичким и истраживачким радом разради политичка решења и шире идеолошке концепције које су одговарале позицијама многих групација унутар радничке класе Британије.

1900. године, Фабијанци учествују у формирању Комитета за радничко представништво, организације која шест година касније прераста у Лабуристичку партију, чији колективни чланови постају Фабијанци. Иако је кроз друштво прошло више људи са доста различитим ставовима, основни печат друштву су дали Шо и Вебови. Скуп учења који су они развили са неким својим сарадницима понекад се третира као посебно социјалистичко учење - Фабијански социјализам. У бити, ово учење представља једну од варијанти социјалдемократског реформизма, са јако наглашеним етатистичким ставом. У фабијанским је пројекцијама социјализам представљен као друштво са претежно подржављеном привредом, у коме држава организује, усмерава, контролише све важније области друштвеног живота. Што се тиче путева друштвеног преображаја, Фабијанци су увек били за постепену еволуцију, путем делимичних, пре свега парламентарних реформи. Наравно да су таквим ставом апсолутно одбијали чак и помисао о револуционарним облицима борбе радничке класе. Уосталом, и сам назив Фабијанаца опредељује друштво оваквом избору метода делова-

ња; друштво је назив добило по римском војсковођи Максиму Фабију, који је својом тактиком у борби са **Ханибалом**, која се сводила на узмицање пред крупним сукобима, стекао надимак **Кунктатор** (Оклевало) и победио. Упркос разним осцилацијама и унутрашњим сукобима, карактер друштва се није мењао, остало је друштво интелектуалаца умерене социјалистичке оријентације.

„Фабијански есеји о социјализму”

„Фабијански есеји о социјализму” („*Fabian Essays in Socialism*”) иако су објављени још далеке 1888. године, и данас су најпознатије дело Фабијанаца. Данашњи читалац есеја ће прво закључити да су прилично тешки за разумевање. Читајући ово дело почетком XXI века, он ће приметити да је књига веома неуједначеног квалитета, и то како у стилу, тако и у ставовима. Тако се може приметити да је **Оливијеово (Sydney Olivier)** поглавље о „Моралним основама социјализма” („*The Moral Basis of Socialism*”), исто тако незанимљиво, као што је и неразумљиво, док је **Валасов (Graham Vallas)** есеј „Својина” („*Property*”) доста „танак”, и сигурно није на висини свога аутора. Допринос **Ани Безант (Annie Besant)** је есеј о „Индустрији у социјализму” („*Industry under Socialism*”) који, пошто је смело формулисан као „неутопијски”, наставља се прављењем шеме успостављања социјализма окружног већа (County Council) опорезивањем вредности земље, преузимањем локалне индустрије и служби, запошљавањем незапослених у производним предузећима, која би постепено потиснула приватну конкуренцију, и њим би управљали демократски пододбори. Ово се остварује уз услов да се не помињу делатности синдиката, који жели да му се одговори на практично питање, ко је организовао штрајк девојака за удају, које су утрле пут за велику победу лучких радника, догађај који се мирно може назвати утопистичким. Есеј „Перспектива” („*The Outlook*”), од **Хуберта Бленда (Hubert Bland)** је највећим делом цинично различит у тону и формулацијама од осталих аутора. Сматра, супротно очекивањима својих сарадника, да се либерали могу „отерати” у социјализам. Вебов (**Sidney Webb**) есеј о „Историјским основама социјализма” („*Historic Basis of Socialism*”) више личи

на проширено „дело за социјалисте”, а одлика свих есеја је да су тако писани да тешко могу доспети до најшире читалачке публике. Већина есеја се закључује високопарним излагањима о лепоти социјализма.

Истина је, да су ове побројане ствари, слабости ових есеја. Али, исто тако је истина, да чак и у омаловажавајућим есејима, да не помињемо Шоа и Вебове, Фабијанци од 1889. године, намећу расветљавање социјалистичке мисли, која ће, по њима, бити довољно одређена, а да не буде догматска. У уводу есеја они „не захтевају да буду више него комуникативни ученици”, и желе да остану довољно британски. Може се рећи да су у томе доста успели јер се њихови есеји продају и сто година касније, а, идеје су присутне у области друштвених наука.

Карактеристике фабијанског размишљања, израженог у есејима су: п р в о , да су оне еклектичне, не прате ни једног вођу, већ узимају идеје од неколицине, адаптирајући их или развијајући их на својим сопственим правцима. Тако Шо у својим „Економским основама социјализма” узима доста од **Рикарда** и Јевонса, али такође доста и од Маркса. Он доказује да и земља и капитал производе за своје сопственике „ренту”, која је битно антисоцијална, и која би требала да буде додана плати радника или преузета од заједнице за јавне сврхе. Ова „рента” је по Вебу оно што Маркс назива „вишак вредности”, и претпоставка је, јер није експлицитно формулисано, да када је овај вишак секвестран, резултат ће бити да се за сваког у заједници обезбеди оно, што је Веб назвао „минимум стандарда цивилизованог живота”. Економски је проблем тако решен, и „економија није више суморна већ пуна наде”, мисли Шо. Калкулације овог поретка су биле заједничке у делима свих осталих раних социјалиста, од **Роберта Овена** до **Едварда Беламија**. Али, мога се рећи да су сви они потценили власнике средстава.

У следећа два есеја С. Веб и **Вилијам Кларк (William Clarke)** преузимају од Марксовог и утилитаристичког учења оно што им се посебно свиђа. Веб, према очекивању, отац му је био један од посланика Џона Стјуарта Мила у Вестминстеру, преузима доста од Бентама. „Највећа срећа највећег броја” („*The greatest happiness of the greatest number*”) је довољно добро начело и за њега. Он је једноставно заинтересован да покаже, да се највећа

срећа може постићи само средствима комуналне употребе извора производње. Као и Маркс, и Веб и Кларк, прихватају да половина материјалистичке концепције историје декларише да економија, „моћ производње”, одређује политичке услове друштва. Кларк описује пораст производне индустрије и њено настајање у најбољем марксистичком маниру, мада не са марксистичком терминологијом. Веб сматра да економски прогрес века директно води ка социјализму. Али, не води преко катастрофе - по овом се питању Фабијанци ограђују од Маркса, те од Марксове дијалектике, теорије о класној борби која води ка револуцији и диктатури пролетаријата. Д р у г а карактеристика фабијанске мисли је да је она демократска, и да је подједнако значајна са економским утицајима. То је главна струја која води европско друштво у протеклих сто година, према озбиљењу социјалистичке мисли и праксе.

Следећи **Токвила (Alexis de Tocqueville)** као свога вођу, и проучавајући политичку историју своје земље, они су закључили да социјалистички стандарди захтевају такве економске потребе које би се могле и силом наметнути од стране владе, под притиском популарног мишљења. Државу, као организацију, за разлику од осталих европских социјалиста, Фабијанци не цене. Следећи британску историју, они су врло коректни према својој земљи, али не заборављају да спомену да када би се точак историје вратио уназад са више демократије, да вероватно све то у државној организацији не би тако изгледало.

Управо то, вера у демократију је т р е ћ и чинилац, карактеристика фабијанске теорије, коју су они постепено развијали. Веб у „Основама” каже следеће: „Сви студенти који су у току свога времена, социјалисти исто као и индивидуалисти, схватају да значајне органске промене могу само бити 1/ демократске и тако прихватљиве већини људи; 2/ поступне, да не проузрокују дислокацију, али стопа прогреса ипак може бити брза; 3/ брзина прогреса се није сматрала неморалном, али је објективно деморалисала људе; и 4 / у овој земљи у било које доба прогрес је конституционалан и мирољубив”/21/ А, Шо то сликовитије образлаже: „Не можете убедити било ког човека да је немогуће да сруши владу у једном дану (ако то заиста није); али свако је убеђен да не може претворити прву класу и трећу класу воза у другу

класу; гнезда птица и палате у удобне станове; јувелире и кројаче у пекаре и зидаре, и то само певајући Марсељезу".^{122/}

Фабијанци су били демократични у смислу веровања да ће демократија бити политичко средство социјализма, да ће централну машинерију државе освојити демократске снаге. Све ово није значило „*трку централне државе*”. Национализација као средство није била идеал у раних Фабијанаца, али двадесетак година касније она ће добити широк круг присталица међу Фабијанцима. Сматрали су да нека предузећа, посебно железница и пошта, треба да прерасту у национална. Привлачила их је идеја нових националних експеримената, које ће финансирати држава, производњом „*вишка вредности*”. Ипак, највећим делом су сматрали да се вишак вредности мора користити на нивоу локалних заједница. Термин заједница поново призива Овена и хришћанске социјалисте, а Фабијанцима је означавао градове и новостворена окружна већа. Наравно, пројекат претварања окружних већа у заступништва социјализма је била химера. Треба приметити да су Фабијанци одредили и то недвосмислено за „*управљање од стране демократских представника заједнице*”, каква год та заједница била.

Чак и 1889. године, они су још игнорисали синдикате и њихов утицај, мада су их догађаји те године убедили да су погрешили. По мишљењима Маргарет Кол (**Margaret Cole**), изнетим у „*Причи о Фабијанском социјализму*” („*The Story of Fabian Socialism*”), највероватније су прихватили погледе **Вилијама Мориса (William Morris)**, да су синдикалне акције покушај да се радници претворе у ситне капиталисте. „*Радничка контрола*”, сугестија која стварне људе заокупља, требало би да има место у политици индустрије, или у постављању оних који су то контролисали; међутим све су то они одбацили.

Жеља Фабијанаца је била да виде друштвене подухвате, које контролишу демократско изабрани органи, одбори, што не значи да су били несвесни потребе да привуку људе око себе. Кларков есеј указује на разлику коју је трустификација индустрије већ извела међу шефовима, који примају плате и власника-закупаца. Шо и Безантова се слажу да ће у прелазној етапи подухвати социјалиста морати бити тако припремљени, да понуде шефовима плате које је приватна индустрија већ спремна да им пла-

ти, за разлику од скандалозне одлуке синдиката, да своје генералном секретару плати зараду не већу од зараде обичног радника. Шо у свом другом есеју предочава плаћање врло солидне плате надлежном директору, уз плаћени порез, али који мора бити апсолутно способан.

Фабијанци су свакако били недоктринирано равноправни, у свим догађајима прелазне етапе, мада би требало да се подсетимо да су се надали какво је изобиље очекивано од социјализма, од повећања општих добара и потребе да постепено нестане велика разлика у дохоцима. Међутим, нису имали илузију да „*добро*” социјализма, у токовима догађаја, не долази само од себе без људске помоћи. „*Zeitgeist/23/ је моћан; али не пролазе акти парламента без законодавца, или се подижу градске библиотеке без чланова градског већа. Мада су наше одлуке моделиране под околностима нашег времена, средина грубо теше наше крајеве, убличава их како би смо ми желели, тако да свака генерација одлучује за себе. Још се ослања на индивидуалце да се одупру или потпомогну социјалну револуцију, свесно или несвесно, према карактеру и информацији*”.^{124/} Ово подсећање Вебове често цитиране примедбе да „*се рад Фабијанског друштва састоји из рада Фабијанаца*”, и константним настојањима вођа друштва да уоче да је посао компетентан, да су искази пропаганде поштени и тачни, да су подробно продискутовани предлози који су били сачињени, колико је то било могуће хумано. Због тога су лакше издржали критике свога рада, од стране својих противника.

Још једна карактеристика раних Фабијанаца је да су они били и оптимисти и ентузијастички. Веровали су да границе догађаја настављају свој пут. Били су тако убеђени, као некада Роберт Овен, да је било потребно стрпљиво образложење чињенице, да би се остали убедили у истину социјализма и пожељност социјалистичких реформи. Када су мислили о предностима социјализма, мислили су о термину моћи, али моћ оживљену рационалним убеђењем, приписану етичким импулсима, да би се постигла друштвена правда.

Када је Валас написао: „*Социјализам окачен над њима, као што је круна обешена у Банијановој причи изнад човека који сакупља нечистоћу гомиле, спремне за њих ако ће подићи своје очи. Чак и неколицини која изгледа да избегава чак и профит мизерије*

нашег века, социјализам нуди нов и племенитији живот са пуно симпатија са онима око њих, ширећи своје знање, свога стања. Представљаће извор среће и неће, као сада, бити стална туга, нити ће изгледати глупо, нити хипокритично за човека који ради отворено за своје највише идеале”./25/ **Морис** није био хипокритичан; идеализам осамдесетих није био ограничен за њега и Фабијанце. А, Фабијански су есеји својом појавом имали толико значаја и моћи у својој области да је данас, више од века након тога, скоро несагледив утицај који су остварили у радничком и социјалистичком покрету, те у теоретским поставкама развоја друштва и друштвених односа у Великој Британији.

Закључна разматрања

Дело Бернштајна је изазвало лавину критика припадника ортодоксије у радничком покрету. Почевши од Кауцког, Розе Луксембург, **Плеханова**, Бебела, **Жореса**, Парвуса, **Адлера**, **Меринга**, **Лабриоле**, Кларе Цеткин - није било значајнијег имена у социјалистичком покрету да се није огласило, што је „само по себи значило да Бернштајнова критика није била случајни испад, него артикулација битно укорењене тенденције у социјалистичком покрету”./26/ Мишљење једног од учесника у расправи, Лабриоле, је било да се Бернштајн у потпуности враћа на становиште либералног буржоаског мишљења, док је Роза Луксембург закључила да је „социјализам сасвим непотребан, ако капиталистичка привреда располаже погодним средствима која јој омогућавају да избегне кризе хиперпродукције”./27/

Супротно негативним оценама дела Бернштајна, „Фабијански есеји о социјализму”, ни изблиза нису стекли толики број опонената, барем не у крилу радничког покрета. Настали на основама учења либералних мислилаца Мила и Бентама, те социјал-утописта, и других припадника радничког покрета Британије XIX века, они су највећим својим делом били у духу британске политичке мисли. Зато су у већини случајева били добро примљени у редовирна интелектуалаца и знатног дела вођа радничког покрета у Британији. Са формирањем Лабуристичке партије, и приступањем Фабијанског друштва у њено колективно чланство, многе од

ових идеја ће ући и у партијски програм. Али, нас овде највише занимају евентуалне везе и утицаји које је Бернштајн имао од Фабијанаца. У својим „Главним токовима марксизма”/28/, Колаковски наводи да је за све време боравка у Енглеској, Бернштајн био у непосредном контакту са Фабијанцима, те да је постојао и знатан утицај на њега. Упоређујући ставове о одређеним категоријама, покушаћемо да покажемо где се налази та веза:

Појам ДЕМОКРАТИЈЕ, подједнако важан у оба дела, и нужна је претпоставка за остварење социјализма. СОЦИЈАЛИЗАМ је постепено кретање, које се заснива на растућој социјализацији са искориштавањем демократских институција и снага организованог радничког покрета. По заједничком схватању, демократија није само средство политичке борбе, већ и циљ, форма у којој се социјализам остварује. Демократија није „чаробни штапић” који решава све проблеме у друштву, али је неопходна и чврста полуга прогреса. Из овог става проистиче неопходност давања преимућства парламентарном путу у социјализам, који опет одбацује став о „диктатури пролетаријата”. Такође са тим у вези треба поменути и експлицитан став, код Фабијанаца, о тоталном одрицању од револуције, те истоветан став код Бернштајна, који, ипак, оставља револуцију као могућност борбе против деспотизма. Одрицањем од насиља и „диктатуре пролетаријата”, ова учења се одричу и од социјализма у коме радничка класа прави, уређује, свој свет насиљем над другим класама. Задатак је по ауторима оба дела да пролетаријат, односно социјалисти, за свој програм заинтересују пре свега сељаштво и малограђанство. Пут остварења социјалистичког програма је да се изврши све већи утицај на државне институције, да се изврши привредна реформа, да се осигура контрола производње, да се ограниче монополи, да се гарантује право на рад. Што се тиче подржављења привреде разликују се у методама, односно у опсегу до којег то треба урадити, и како вршити дистрибуцију, за које сврхе, онога што преостаје. Али, слажу се да оно што не би било подруштвљено/подржављено није толико битно за једну привреду - занати, личне услуге, ситни сеоски посед.

Једно од ретких питања о којима немају приближне ставове је ДРЖАВА. Док је држава за Бернштајна, као и за готово све немачке теоретичаре, „трајна животна заједница, тесно повезана

са економским и друштвеним животом”, те организација из „које се не може изаћи и живети изван ње”, то Фабијанци са себи својственом иронијом, одају одређено признање држави као институцији, али напомињу да је од саме институције битнији демократски садржај исте, те закључују да кад би се точак историје вратио уназад, са више демократије, да многе полуге државне организације не би тако изгледале.

Упоредјујући ова два дела, писана за различиту публику, мада настала у истом периоду, намеће се закључак да иако, нема механичког преузимања, нити позивања, осим мањих, Бернштајна на „Есеје”, да је идеја, односно интервенција Фабијанаца, посебно у вези демократизације пролетерске мисли, доследно прихваћена, те да је била подлога при Бернштајновом политичком и теоријском дуелу са ортодоксијом. Такође се може рећи да је Бернштајн за време свог боравка у Енглеској и дружења са Фабијанцима, у основи изменио свој однос према марксизму и социјалистичком учењу дотадашњег периода. Сагледавајући односе у британском друштву, дошао је до закључка да је теорија једнократног великог краха капитализма, или катастрофе, како кажу Фабијанци, велика илузија, и да је реална нада социјализма друштвена реформа, постепена и код њега и код Фабијанаца, и постепена социјализација демократском пресијом, што је и заједнички став. По неким ауторима Бернштајново дело критике марксизма, покушај је спајања социјализма са либералном доктринама, што су Фабијанци пре њега и учили, те размишљања о постепеном побољшању друштва социјалном легислативом, те стога, он одбацује основну разлику између социјализма и капитализма. И за Бернштајна и за Фабијанце, делотворно је само оно друштво које је демократско.

Објашњења:

Појам „ревизионизам” најчешће означава захтев да се „поново прегледа” ваљаност Марксових и Енгелсових стајалишта, који је покренут крајем XIX и почетком XX века.

Бернштајн, 1899: 13

Бернштајн, 1899: 21

Бернштајн, 1899: 29

У студији „Како је могућ научни социјализам?”

Види: Колаковски, 1983

Бернштајн, 1899: 96

Бернштајн, 1899: 59

Бернштајн, 1899: 97

Бернштајн, 1899: 132

Бернштајн, 1899: 133

Бернштајн, 1899: 134

Бернштајн, 1899: 93

Ј. Колаковић, 1981

Бернштајн, 1899: 137

Бернштајн, 1899: 137

Бернштајн, 1899: 137

Колаковски, 1983: 133

Бернштајн, 1899: 182

Колаковски, 1983: 135

„FABIAN ESSAYS”, 1920: 35

„FABIAN ESSAYS”, 1920: 183

Немачки – „дух времена”.

„FABIAN ESSAYS”, 1920: 50

М. Cole, 1978: 33

Ј. Колаковски, 1983: 136

Ј. Колаковски, 1983: 136

Ј. Колаковски, 1983: 125

Литература:

М. Beer. 1921. A HISTORY OF BRITISH SOCIALISM, London

Е. Bernštajn. 1899. DIE VORAUSSETZUNGEN DES SOZIALISMUS UND DIE AUFGABEN DER SOZIALDEMOKRATIE, Stuttgart

Е. Bernštajn. 1979. REVIZIONIZAM Z SOCIJALDEMOKRATIJI, Politička misao 4, Zagreb

Е. Bernstein, I. Bonomi, J. Jaures, S. Merlino, G. Sorel, P. Von Struve. 1981. REVIZIONIZAM, Zagreb

М. Cole. 1978. THE STORY OF FABIAN SOCIALISM, Stanford

Н. Цветићанин. 2008. ЕПОХА С ОНЕ СТРАНЕ ЛЕВИЦЕ И ДЕСНИЦЕ, Београд

Ф. Енгелс. 1977. ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА ЕВРОПЕ, у: ДЕЛА, XXXII, Београд

- FABIAN ESSAYS IN SOCIALISM. 1920. London
- A. Giddens. 1999. TREĆI PUT: Obnova socijaldemokracije, Zagreb
- Ж. Гудац, М. Ђорђевић. 1989. НОВИЈА ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА, Београд
- Ц. Или. 2007. КОВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ: Историја левице у Европи, 1850-2000, Београд
- С. Јовановић. 1990. ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА, Београд
- К. Кауски. 1979. „ORTODOKSNI MARKSIZAM” I REFORMIZAM, Zagreb
- Ј. Колаковић. 1981. ХИСТОРИЈА НОВОВЈЕКОВНИХ ПОЛИТИЧКИХ ТЕОРИЈА, Загреб
- Ц. Д. Х. Кол. 1955. ИСТОРИЈА ПОКРЕТА БРИТАНСКЕ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ, Београд
- Л. Колаковски. 1983. ГЛАВНИ ТОКОВИ МАРКСИЗМА II, Београд
- Б. Кршев. 2008. ИСТОРИЈА ЕКОНОМСКИХ И ПРАВНИХ ОДНОСА, Нови Сад
- С. А. Landauer. 1959. EUROPEAN SOCIALISM, Berkeley and Los Angeles
- Р. Луксембург. 1976. СОЦИЈАЛНА РЕФОРМА ИЛИ РЕВОЛУЦИЈА, Београд
- К. Marks, F. Engeles. 1948. MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE, Zagreb
- К. Маркс, Ф. Енгелес. 1959. КРИТИКА ГОТСКОГ И ЕРФУРТСКОГ ПРОГРАМА, Београд
- В. Mikecin (ur.). 1979. EVROKOMUNIZAM I SOCIJALIZAM, Zagreb
- Н. С. Parkinson. 1967. LEFT LUGGAGE, Boston
- Б. Прибићевић. 1982. СОЦИЈАЛИЗАМ СВЕТСКИ ПРОЦЕС, Београд
- Д. Радосављевић. 1995. СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА О СТВАРАЊУ ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ, (ФПН, магистарска теза), Београд
- Д. Радосављевић. 2006. САВРЕМЕНИ ПОЛИТИЧКИ И ПРАВНИ СИСТЕМИ, Нови Сад
- G. Sorel. 1980. REVOLUCIJA I NASILJE, Zagreb
- P. Vranicki. 1987. HISTORIJA MARKSIZMA I, Zagreb